

VPRAŠANJA ŽUPANOV, »HRVATOV« IN USTOLIČEVANJA KOROŠKIH VOJVOD.*

I. Knjiga »Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu« je izšla skoraj prav za sedemdesetletnico svojega pisca, nekdanjega profesorja na ljubljanskem in potem na zagrebškem vseučilišču. Ljudmila Hauptmanna (r. 3. II. 1884). S tem ne podčrtujem le zanimivega naključja. V njegovem najnovejšem delu se namreč v resnici srečujejo najvažnejše smeri Hauptmannovega dolgega dosedanjega znanstvenega dela. Že v svojih prvih razpravah je obravnaval »kmečki stan« na nekdanjem in sedanjem slovenskem ozemlju ter župane v srednjem veku.¹ Prav kmalu pa je posvetil svoje preiskave v prvi vrsti vprašanjem slovenske zgodnje srednjeveške zgodovine od naselitve do XII. stoletja. Težišče zgodovinskega razvoja je iskal vsekakor v njegovi politični strani,² vendar pa je vestno iskal tudi odmeve in izraze političnega razvoja v družbenem življenju in ustroju, od vprašanja o razmerju med Slovani in Obri³ preko vprašanj, ki zadevajo »staroslovensko družbo in njene stanove«, agrarno ureditev v frankovski in zgodnji nemški dobi⁴ in posebej kasaze (oz. koseze)⁵ do razvoja plemiškega razreda (razkroja domačega plemstva, postanka ministerialov).⁶ Po

* Kritični pretres publikacije: *Ljudmil Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Dela 10. Inštitut za zgodovino, sekcija za občo in narodno zgodovino, 2. Ljubljana 1954. 8°, 162 str.

¹ *Die Freileute*. Car. I 100, 1910, str. 12—34; *Das Schöffentum auf slowenischem Boden*. ZHVS 10, 1912, str. 181—207; *Über den Ursprung von Erbleihen in Österreich, Steiermark und Kärnten*. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 8, 1913, 93 str.; *Colonus, Barschalk und Freimann*, Wirtschaft u. Kultur, Festschrift... Alfons Dopsch, 1938, str. 170—190; *Postanek kmetijskega stanu na Koroškem*, ZČ 3, 1951, str. 186—191.

² *Politische Umwälzungen unter den Slovenen vom Ende des 6. Jahrhunderts bis zur Mitte des 9.*, MÖG 36, 1915, str. 229—287; *Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi*, ČJKZ 2, 1920, str. 210—250; *Mejna grofija spodnjepanonska*, RZDHV 1, 1923, str. 311—357; *Uloga Velikomoravske države u slavensko-njemačkoj borbi za Podunavlje*, Rad JAZU 245, 1952, str. 197—248.

³ *Politische Umwälzungen; Staroslovenska družba in njeni stanovi*, ČJKZ 1, 1918, str. 79—99; *Priroda in zgodovina v jugoslovanskem razvoju*, Njiva 2, 1922, str. 115—153; *Staroslovenska in staroslovanska »svoboda«*, Čas 17, 1922/23, str. 304—354; *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle*, Byzantion 4, 1927/28, 1929, str. 137—170; *Slaven i German na početku svog državnog života*, Hrvatska revija 9, 1929, str. 505—514.

⁴ *Staroslovenska družba; Staroslovanska in staroslovenska svoboda; Hufengrößen im bayrischen Stammes- und Kolonialgebiet*, VSWG 21, 1928, str. 386—415.

⁵ Poleg prvih štirih del v op. 3 še: *Karantanska Hrvatska*, Zbornik kralja Tomislava, 1925, str. 297—317; *Die Herkunft der Kärntner Edlinge*, VSWG 21, str. 245—279; *Kroaten, Goten und Sarmaten*, Germanoslavica 3, 1955, str. 95—127, 315—355; *Seoba Hrvata i Srba*, JIC 3, 1957, str. 50—61; *Razvoj družabnih razmer v Radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja*, ZČ 6—7, 1952—53, str. 270—284.

⁶ Poleg del v op. 3 in 5 še: *Grofovi Višnjegorski*, Rad JAZU 250, 1955, str. 215—257; *Hema i Svetopuk*, prav tam 255, 1956, str. 221—246; *Mariborske studije*, prav tam 260, 1958, str. 57—118.

koncepciji in po svoji vsebini je s temi vprašanji slovenske preteklosti tesno povezana tudi vrsta razprav, ki jih je posvetil vprašanjem o naselitvi Hrvatov in nastanku hrvatskega »praplemstva«. ⁷ Le redka so dela, v katerih se teh vprašanj sploh ne bi dotikal, čeprav so bila v glavnem posvečena drugim in širšim vprašanjem. ⁸ Le bežen pregled najnovejše knjige, ki jo je pisec pripravil blizu trideset let — napovedal jo je že leta 1928 v razpravi »Die Herkunft der Kärntner Edlinge« — pokaže bralcu njeno povezanost z veliko večino tega starejšega Hauptmannovega dela. Delno svoja starejša izvajanja pisec sedaj tudi sam povzema in jih brani proti raznim polemikam in drugačnim novejšim pogledom.

Tako je zadnja Hauptmannova knjiga tesno povezana z razvojem slovenskega zgodovinarstva v zadnjih štiridesetih letih in še več. Za razumevanje njenih temeljnih tez je spričo tega treba najprej očrtati nekoliko širši idejni in historiografski okvir, s katerim so povezane tudi nekatere poglavitne črte Hauptmannovega raziskovanja slovenske zgodovine v zgodnjem srednjem veku.

Na prehodu od kronističnih spisov o preteklosti slovanskih narodov in pokrajin do modernih zgodovinskih del stoji znamenita Herderjeva označba Slovanov iz konca XVIII. stoletja. Obsojajoč nasilje, ki so ga proti Slovanom izvajala germanska in uraloaltajska ljudstva, in napovedujoč, da bo razvoj človečanstva in kulture prinesel slovanskim narodom znova svobodo in primerno mesto med drugimi narodi, jih je označil kot nepodjetno in nevojaško, toda delavno, dobrotljivo, do zapravljivosti gostoljubno in svobodoljubno ljudstvo. Nesrečo pa mu je prineslo, da si zaradi »svoje ljubezni do miru in pridnosti pri domačem delu ni moglo ustvariti trajne ureditve vojske«. ⁹ To idealiziranje »golobje narave« Slovanov, utemeljeno »v boju s protislovji fevdalnega družbe-

⁷ *Prihod Hrvatov*, Buličev zbornik, 1924, str. 515—545 (in Zbornik kralja Tomislava, 1925, str. 86—127); *Die bestimmenden Kräfte der kroatischen Geschichte im Zeitalter der nationalen Herrscher*, MIOG 40, 1924, str. 1—36 (in Zbornik kralja Tomislava, str. 165—187); *Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa*, Zbornik u čast M. Rešetara, 1931, str. 17—24; *Kroaten, Goten und Sarmaten; Seoba Hrvata i Srba; Podrijetlo hrvatskoga plemstva*, Rad HAZU 273, 1942, str. 79—112; *Die Kroaten im Wandel der Jahrhunderte*, 1944, 84 str.; *Hrvatsko praplemstvo*, Razprave SAZU, razr. za zgodov. in družb. vede 1, 1950, str. 85—115; *Popravek*, ZČ 8, 1954, str. 173—174.

⁸ Naj spomnim le na sintezo slovenske zgodovine v Stanojevičevi Narodni enciklopediji SHS (gesli »Slovenačke pokrajine« in »Slovenci« v IV. zv., 1929) ter na najboljše zbiranje Hauptmannovo delo, komentar h karti deželskih sodišč na Kranjskem v Erläuterungen zum Historischen Atlas d. österr. Alpenländer, Abt. I. zv. IV/2 (*Krain. A. Entstehung und Entwicklung Krains*, str. 315—453; *B. Die Landgerichte*, str. 453—484); v zvezi s tem je tudi še Hauptmannova razprava *O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj*, Šišićev zbornik, 1929, str. 97—100. Tudi navedbe zgornjih opomb niso povsem izčrpne, ker sem izpustil razne Hauptmannove ocene pa tudi članke v časnikih, v katerih obravnava ista vprašanja. Posebne skupine Hauptmannovega dela, ki jih tu ne bom našteval, sestavljajo še geopolitične razprave o Srednji Evropi in Italiji, razprave o političnem razvoju v zadnjem obdobju Avstroogrške monarhije in o razvoju Nemčije od Bismarka do nastopa Hitlerja, ter obsežno delo zlasti v prvih zvezkih Hrvatske enciklopedije.

⁹ J. G. Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, IV. T., Riga u. Leipzig 1791, str. 52—56.

nega reda in z nasiljem absolutistične države,¹⁰ je v treh različnih oblikah zelo močno vplivalo na poznejšo preiskavo slovanske zgodovine.

V nemškem zgodovinopisju so se njene poteze povezale s splošno idealistično koncepcijo, podedovano po Kantovi in Heglovi filozofiji. Podprli sta jih zlasti dve temeljni tezi — da je jedro zgodovinskega razvoja razvoj *držav*, torej politična zgodovina, in da ima vsak narod svoj poseben, v bistvu vedno isti *narodni značaj*. Hegel je s teh stališč sploh izločil Slované iz svoje »filozofije zgodovine«, češ da »se doslej (sc. kot nedržavotvorna ljudstva!) niso uveljavili kot samostojna gibalna sila na področju oblikovanja razuma na svetu«.¹¹ Odkar pa je od srede XIX. stoletja dalje začel vplivati na nemško politiko načrt nemške Srednje Evrope in je v zvezi z njim nastala zahteva po vnovičnem »pritisku proti vzhodu«, so se vse bolj krepile tudi v nemškem zgodovinopisju trditve o nevojaškem in nedržavotvornem značaju slovanskih narodov. Svoj višek so dosegle te, z nemškim imperializmom povezane zgodovinske teorije seveda v prvi polovici našega stoletja.¹²

Nekoliko drugače so odmevale Herderjeve besede v slovanskem zgodovinopisju XIX. stoletja. Kot značilen primer lahko navedemo P. J. Šafařika, ki je v svojih Slovanskih starožitnostih leta 1837 še povsem v duhu Herderja idealiziral miroljubne in delavne Slované v nasprotju z nemirnimi in bojevitimi Germani. Čim bolj pa si je pomagal pri svoji publicistiki z delom Herderjevih označb nemški imperializem in čim bolj se je utrjevalo pri slovanskih narodih od srede XIX. stoletja dalje domače slovansko meščanstvo, tem bolj so se v slovanskem zgodovinopisju krepile drugačne težnje, ki so z obravnavanjem političnega razvoja slovanskih držav zavračale — in to povsem utemeljeno — teorije o slovanskem anarhičnem in nedržavotvornem narodnem značaju.

Vtem pa se je od konca XIX. stoletja dalje pri nekaterih slovanskih zgodovinarjih uveljavil vpliv po Herderju formulirane označbe Slovanov v novi obliki. Po moji sodbi v družbenem ozadju tega pojava res ne gre iskati »predvsem izraz nemoči pred nacionalnim zatiralcem«,¹³ marveč izraz notranjega nezadovoljstva spričo političnega razvoja slovanskih narodov v Avstro-ogrski monarhiji; povzročajo ga ostre notranje borbe med političnimi strankami in notranji razkroj meščanskega liberalizma. Pri tem pa je sodeloval tudi idealistični koncept nemškega zgodovinopisja (narodni značaj!) obenem s teorijo, okrepljeno prav na prelomu obeh stoletij z Ratzelovimi deli, o pomenu zemljepisnega položaja za zgodovinski razvoj in s tem tudi za oblikovanje dokončnega in trajnega značaja posameznih narodov. Končno je treba še reči, da ob tedanjem stanju primerjalnega jezikoslovja in preceenjevanju političnih momentov v zgodovinskem razvoju — značilnem za nemško pa tudi tisto slovansko zgodovinopisje, ki je raslo v okrilju nemškega — v resnici

¹⁰ A. Poljanec (= B. Zihlerl), Nekaj besed k pravdi o starih Slovanih, Sodobnost 7, 1959, str. 620.

¹¹ W. F. Hegel, Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Leipzig 1907, str. 445.

¹² Seveda tudi po letu 1945 niso izginile; prim. n. pr. G. Standtmüller, Geschichte Südosteuropas, München 1950; A. Kollautz, Die Awaren, Saeculum 5, 1954, str. 129—178; H. Preidel, Awaren und Slawen, Südostforschungen 11, 1952, str. 35—45, in Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens, 1954, itd.

¹³ B. Zihlerl, n. n. m.

ni bilo lahko odmeriti, kaj in koliko pomenijo v resnici nekateri stvarni rezultati nemških historikov o slovanski zgodovini v zgodnjem srednjem veku. Vsekakor je značilno, da je češki zgodovinar Jan Peisker, začetnik te šole, primerjal stanje pri Čelih leta 1919 z opisom slovanske »anarhičnosti« pri Pseudomavrikiju iz časa okrog leta 600, na tej podlagi ugotavljal značilnosti slovanskega narodnega »značaja« in trdil, da se je mogoče ozdraviti le, če spoznamo bolezen in njen postanek; prav tako je značilno, da je bil do konca prepričan, da s svojimi teorijami podpira slovanski odpor proti germanskemu imperIALIZMU.¹⁴ Podobne ideje kaže tudi Hauptmannova analiza jugoslovanskega zgodovinskega razvoja iz leta 1922 in njegov sklep, da Balkana tujih varuhov »rešili ne bodo nikdar trije narodi, ampak le eden, s katerim je branil jugoslovanski nacionalni unitarizem.¹⁵

Peisker se je pri svoji analizi slovanskega značaja in zgodnjersrednjeveške slovanske zgodovine oprl na sporočila o Slovanih v najbolj zgodnjem obdobju njihovega razvoja, ki jih pa ne uporablja le kot priče o določeni *stopnji* slovanskega razvoja, marveč kot pričevanja o splošnem slovanskem značaju. Dalje je pritegnil številne etimologije o slovanskem besedišču o družbenih pojavih in gospodarstvu, podatke o uraloaltajskih plemenih do XIX. stoletja, poleg tega pa tudi razne podatke o zgodovini Polabskih Slovanov, Čehov in zlasti Slovencev do XIV. stoletja.

Slovanski anarhični narodni značaj je razlagal kot plod njihove »močvirne zibelke«. Polesja, kjer da se je slabotno slovansko »nakovalo« sploščilo pod udarci dveh titanskih »kladiv«, turkotatarskega in germanskega. »Staremu Slovanu so se nudile le tri možnosti: ali uraloaltajsko ali germansko gospodstvo ali anarhija, in ta tri stanja sestavljajo tako precej vso njegovo prazgodovino.«¹⁶ Oboji gospodarji naj bi napravili iz Slovanov prisilne vegetarijance: da bi slovanske množice lažje obvladali, pa so jih zlasti Obri drobili, preseljevali in mešali med seboj in pod obrskimi gospodarji, naseljenimi med njimi.¹⁷ Vzporednice s turkotatarskimi plemeni drugje in pozneje vsekakor niso polnovreden dokaz prav za Slované in Uraloaltajce; Peiskerjevemu filološkemu zaključkom so številni filologi močno oporekali; njegova uporaba historičnih virov iz zgodnjega srednjega veka je dvomljiva, ker navaja le izbor njihovih podatkov (neprimer-

¹⁴ J. Peisker, Kdo byli naši předkové, co jsme po nich v sobě zdělili. 1921.

¹⁵ L. Hauptmann, Njiva 2 (gl. op. 3), str. 135.

¹⁶ Gl. zlasti — poleg op. 14 — J. Peisker, Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turkotataren und Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung, VSWG 5, 1905, str. 187—306, 465—535 (in posebej), ter The Expansion of the Slavs, The Cambridge Medieval History, Vol. II, 1915, str. 418—458, 770—784 (prevod v Starohrvatski prosvjeti, N. S. I, 1927, str. 210—231). Citat iz VSWG 5, 1905, str. 504.

¹⁷ Značilna je argumentacija za »vegetarijanstvo«: Peisker jo je dokazoval s tem, da so si Slovani izposodili izraz »mleko« od Germanov, »tvarog« (sir) od Turkotatarov, tako da je njihov domač le izraz »mlez« za mleko, ki ga da živina takoj po rojstvu mladiča in ki ga imajo nomadi za nečisto; po Bernckerju, Slavisches etymologisches Wörterbuch II, 1913, str. 54, je mleko domač slovanski izraz, po Oštirju tvarog izposojenka od predindoevropskega prebivalstva v Evropi; vsa slovita Peiskerjeva »triada« mlez-tvarog-mleko, ki jo je po pomenu primerjal kar s Tacitovo Germanio za nemško zgodovino (VSWG 5, 260—274, 308—310), in ki jo brez vsake opombe omenja tudi Hauptmann (str. 12—13), je torej ničeva.

nim podatkom se izogiblje) in ker je še pri tem izboru — z izjemo Pseudofredegarjevega opisa slovanskega upora pod Samovim vodstvom in Nestorjevega opisa ravnanja Obrov z Duljebi¹⁸ — potrebna posebna, vsaj dvomljiva razlaga podatkov v virih. Spričo nepopolnosti te strani dokazovalnega postopka se je preneslo njegovo težišče na poznejše pojave pri Polabskih Slovanih, Čelih in Slovencih. Pravi pomen gradiva s slovanskega ozemlja kaže že obseg, v katerem ga uporablja v svoji sintezi »Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turkotataren und Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung«.¹⁹

S pomočjo podatkov o županih in kmetih v štajerskem deželnoknežjem urbarju izza Otakarja II. Přemysla (1265—1267) in salzburskega urbarja za sevniški in brežiški urad (1309) je dokazoval obstoj »županske države« na Slovenskem kot preostanek nekdanjega obrskega gospostva nad alpskimi Slovani. Preiskava zemljiške razdelitve s pomočjo katastralnih zemljevidov — na njen pomen za slovensko agrarno zgodovino je prav on prvi opozoril — mu je pokazala, da je razdelitev na nepravilne grude v nekdanjem »Laškem gospostvu« med spodnjo Savinjo in Savo starejša od za poznejšo kolonizacijo značilne razdelitve zemljišča na proge na Dravskem polju; v njej je domneval preostanek staroslovenskih razmer. Prav v Laškem gospostvu pa mu je pokazal Otakarjev urbar — enako kakor salzburski za okolico Sevnice in Brežic — v primeri s kmeti izredno veliko število županov (približno 3 : 10). Ker so imeli župani po dve kmetiji, kmetje pa le po eno, so torej imeli župani v svojih rokah poprečno po dve petini vsega vaškega obdelanega zemljišča. V nekaterih vaseh jih je zasledil celo po več kot enega samega, ponekod v salzburskem gospostvu pa je sedel v sicer opusteli vasi župan kar sam. Primerjava županskih in kmečkih dajatev je pokazala, da župan ne plačuje žita — ali da ga plačuje od svoje dvohubne župe vsaj manj kakor kmet — zato pa so večje njegove dajatve v živini. Končno je dokazoval na podlagi dveh podatkov sevniškega urbarja, s katerima se nalaga tlaka pogojno, namreč »če ima vas cel plug« (integrum aratrum), da tu v začetku XIV. stoletja še niso poznali ornega poljedelstva s stalnimi njivami in natriletnim kolobarjenjem s praho, marveč le požigalništvo z neustaljenimi njivami, ki so vsako leto nekoliko spremenile svoje mesto v gozdu.

Vse to mu je dalo temelj za daljnosežne zaključke. Izredno število županov in obseg njihove posesti, razlike v županskih in kmečkih dajatvah in pa dejstvo, da so leta 1309 v okolici Brežic obstajale županske kmetije tam, kjer so kmečke propadle, je povezal v zaključek, da župani tu niso le načelniki vasi po pooblastilu zemljiškega gospoda, marveč da sestavljajo v gospodarskem in družbenem

¹⁸ J. Peisker, VSWG 3, 1905, str. 110—115; gl. k temu vprašanju B. Grafenauer. Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, ZC 4, 1950, str. 25 do 126, posebej str. 111—123.

¹⁹ V knjižni objavi, ki obsega vsega 243 strani, so navedene str. 6—56 splošne vzporednice turkotatarskega gospostva (ca. 50 str.), str. 57—104 in 116—124 etimološki podatki in zaključki na njihovi podlagi (ca. 36 str.), str. 105—116 in 124—134 izvlečki iz raznih zgodovinskih virov o Slovanih (ca. 23 str.), str. 134 do 243 pa so analizirane v smislu te teorije razmere pri Polabskih Slovanih (na 10 str., 134—143), Slovencih (na 83 str., 143—227) in Čelih (na 17 str., 227—243). V vsej argumentaciji torej zavzema naše gradivo tretjino, pri poznejših razmerah pa več kakor tri četrtine prostora; pri tem pa je treba še poudariti, da je polabsko in češko gradivo v tolikšni meri nejasno, da je pravilnost njegove razlage povsem odvisna od vprašanja, ali so pravilni zaključki na podlagi slovanskega gradiva.

pogledu poseben družbeni sloj *pastirjev*, ki so gospodovali nad podložnim *poljedelskim* slojem. Kot pastirje jih kriza poljedelske kolonizacije okrog Brežic ni mogla prizadeti. Ker požigalniško gospodarstvo ne dopušča izoblikovanja zasebne lastnine do zemljišča (zaradi skupnega vsakoletnega krčenja in neustaljenosti njiv), so bili župani še v tem času — čeprav v omejenem smislu zaradi vrhovne lastnine zemljiškega gospoda — v posesti nekakšne lastninske pravice do celotnih naselij, ki so jim stali na čelu in v katerih so glede na potrebe svojega pastirstva omejevali in uravnavali vsakoletno krčenje prostora za njive.

Iz tako konstruirane slike razmer v XIII. in XIV. stoletju je Peisker iskal njeno izhodišče. Domneval ga je v dobi obrskega gospodstva nad alpskimi Slovani. Tedaj naj bi živel slovenski podložniki pod oblastjo obrskih nomadov, in sicer ne razdeljeni mednje kot posamezniki, marveč večja skupina kmetov pod skupino nomadskih pastirjev, županov. Župani so pasli poleti svojo živino v hribovitem svetu, pozimi pa naj bi bivali po vaseh slovenskih hlapcev v nižinah ob rekah. Ko se je od začetka IX. stoletja dalje uveljavilo nemško gospodstvo, so se te razmere spremenile le toliko, da so novi gospodarji omejili župansko oblast na hribovit svet in porazdelili kmete med posamezne župane v njihovem poprečnem razmerju po majhnih naseljih (1 : okrog 3,6), v dolinah ob rekah pa preuredili vasi po svojem načinu, s pravilnimi kolonizacijskimi kmetijami.

Ni pa ta »županska država« povsod na Slovenskem doživela in preživela začetek nemškega gospodstva. Na Koroškem naj bi prišlo do kmečkega upora proti županom, do odstranitve županskega sloja in postavitve kmeta za kneza v deželi; tako je »župansko državo« zamenjala »kmečka«. To je dokazoval Peisker s svojo razlago znamenitega obreda ob ustoličevanju koroških vojvod.²⁰

Peiskerjevi zaključki o staroslovanski zgodovini so hitro zbudili veliko pozornost. Paul Puntchart, Vladimir Levec in Inama-Sternegg so jih porabili pri svojih delih o slovenski zgodovini, Werunsky in Luschin pa sta jim priznala njihov pomen. Češki in poljski kritiki (Niederle, Janko, Kapras, Polak; Krček, Balzer) so zavračali Peiskerjevo splošno argumentacijo o Slovanih in poleg tega veljavo njegove teorije za Zahodne Slované. Prav zato, ker se je Peisker oprl zlasti na slovenski razvoj, ki se ga kritiki niso dotikali, je imela kritika sprva slab odmev in je bil Peisker celo povabljen, naj napiše poglavje o starih Slovanih za znano Cambridge Medieval History.²¹ Odkar pa je leta 1909 Alfons Dopsch v posebni knjigi »Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslawen« v bistvu ovrgel Peiskerjeva izvajanja o obstoju »županske države« na Slovenskem v XIII. in XIV. stoletju, ker je dokazal, da so Peiskerjeve trditve o pastirstvu županov, požigalništvu in nepoznanju pluga v tem času v nasprotju z viri, se je ugled Peiskerjevih tez v historiografiji hitro in močno zmanjšal.

²⁰ J. Peisker, Východisko Meitzenova líčení agrarníh dějin germanských a slovanských, sep. iz ČCH 1898, str. 32—33; to idejo je potem izdelal zlasti P. Puntchart v znamenitem delu Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten, 1899; Peisker se je znova dotaknil vprašanja še v VSWG 3, 1905, str. 196—227; prim. k temu B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, 1952, str. 9—68 in 436—453.

²¹ Gl. op. 16: ta tekst je bil ponatisnjen še l. 1936, njegov izvleček z nespremenjenimi tezami pa celo še v izvlečku iz tega dela, ki je izšel v dveh zvezkih leta 1952 (C. W. Previté-Orton, The Shorter Cambridge Medieval History, I, 1952).

Vse do najnovejše Hauptmannove knjige se je poslej preiskava vprašanj okrog županov gibala v smeri, ki ji jo je določil Dopsch.²² Nekaj stvarnih novosti so prinesli le Vatovec (kritika Dopschevih računov o številčnem razmerju med župani in kmeti v laškem okraju), Kelemina (domneva, da je treba poleg župana kot uradnika zemljiškega gospoda že od XVI. stoletja razlikovati soseskega, iz »prvotno svobodnih župnih skupnosti« izvirajočega župana) in zlasti Milko Kos (dokončna zavrnitev Peiskerjevih preračunavanj števila županov v okolici Brežic in Sevnice; razlaga izraza »integer aratrum« ne kot »cel plug«, marveč kot »celodnevna pluzna tlaka«).²³

Vtem ko so se tako Peiskerjeve teze za poznejše obdobje morale umakniti, pa je porabil njegove ideje Hauptmann pri svojih razpravah o zgodnjerednjeveški slovenski in delno tudi hrvaški zgodovini; svoj prvi zasutek so dobile že skoraj v vseh potezah v njegovi prvi razpravi o tem predmetu iz leta 1915 (Politische Umwälzungen ..., gl. op. 5). Hauptmann je stvarno dokazal obrsko nadoblast nad velikim delom Južnih Slovanov v drugi polovici VI. in v začetku VII. stoletja ter obrski vpliv na slovansko razširjanje v tem času. Pod vplivom Peiskerjevih pojmovanj je poskušal dokazati z bizantinskimi viri tudi vse tiste poteze te podložnosti, ki jih je podčrtoval Peisker. Enako je sprejel tudi Peiskerjeve teze o slovanskem narodnem značaju in njegovem oblikovanju, le da s časovno in prostorno omejitvijo (ne vedno povsem jasno izraženo)²⁴ do VII. stoletja in na Južne Slované. Le-te je pot iz pradomovine proti jugu vodila skozi stepski pas do Srednjega Podonavja, torej skozi prostor nomadskih ljudstev.

V naslednjih izvajanjih pa se je Hauptmann ločil od Peiskerja. Upora proti Obrom po njegovem niso organizirali slovanski kmetje sami, marveč so razbili obrsko gospodstvo nad zahodnim delom Južnih Slovanov v VII. stoletju priseljeni slavizirani Hrvati — v Alpah pa njihovo pleme Kasogi. Ti naj bi kot poznejši kasazi samo zamenjali prejšnje obrske oblastnike, medtem ko so »Slovani« ostali še dalje njihovi podložniki. Tako je družbena dvoplastnost ostala tudi poslej v veljavi — tako v Karantaniji pod kasazi kakor ob kranjsko-štajerskem jarku na jugu in ob Donavi na severu, ki sta po sredi VII. stoletja znova prišla pod obrsko nadoblast. Šele z uveljavljenjem nemške nadoblasti je postala družbena ureditev bolj pisana: slovansko ljudstvo je ostalo seveda še nadalje podložniško, toda poleg kasaških gospodarjev in nad njimi se je uveljavilo sedaj tudi frankovsko plemstvo. Hauptmann je seveda opozarjal tudi na preostanke slovanskega plemstva, vendar je v njih gledal le kasaze-Hrvate. Da so »Slovani« v Vzhodnih Alpah ostali še nadalje hlapci, pa dokazuje s pomočjo dveh enačb, ki da jih kažejo viri, namreč Slavi = servi, slovanska kmetija = hlapčevska kmetija.

Hauptmann je sicer v svojih razpravah o slovanski agrarni in zlasti politični zgodovini v zgodnjem srednjem veku ugotovil toliko trdnih novih dejstev,

²² Gl. pregleda v M. Kos, Urbarji salzburške nadškofije, 1939, str. 36—40; B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 21—23; ocenjevano Hauptmannovo delo, str. 25—29.

²³ M. Kos, n. d., str. 36—40 in 60. Prim. tudi M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, II, 1954, str. 85, za podatke urbarjev na Notranjskem iz XV. in v Vojniku iz XVI. stoletja: »Pod celim plugom ... je razumeti orno tlako, ki jo je opravljal kmet s svojim plugom in živino, ne zgolj s plugom. *Neceli plug* bi pa bila orna tlaka samo s plugom, ki ga je dal kmet na razpolago.«

²⁴ V tem pogledu prim. Staroslovenska družba itd. in Slaven i German itd. (oboje v op. 3).

da je — z izjemo očrta kolonizacijske zgodovine, ki je povsem delo Milka Kosa — sorazmerno največ novih potez v Kosovi »Zgodovini Slovencev od naselitve do reformacije« (1953) za to obdobje prispevalo prav Hauptmannovo znanstveno delo. Toda pravkar očrtane njegove temeljne ideje o slovenskem razvoju so zbudile živo polemiko. Josip Mal se jih je mislil ubraniti na ta način, da je zanikal nedvomno trdne Hauptmannove rezultate o slovenskem političnem razvoju, vendar je točno opozarjal na razna dejstva iz slovenskega družbenega razvoja, ki se s Hauptmannovimi *zaključki* iz tega političnega razvoja niso dali spraviti v sklad.²⁵ Kos je Hauptmannove zaključke o teh posledicah političnega razvoja sprejel le delno, delno le z rezervo, delno pa jih je odklanjal. Hauptmannove teze so vzbudile živahen odmev seveda tudi v nemškem zgodovino-pisju, ki pa je v glavnem le poskušalo prisvojiti si kasaze kot germanski sloj nad Slovani,²⁶ sicer pa v bistvo samega vprašanja ni toliko posegalo. Šele Ziherl, ki je povsem pravilno ocenil družbeno ozadje borbe med Hauptmannom in Malom in obenem priznal pomen *dejstev*, ki jih je ta polemika ugotovila o zgodovini Slovencev, je opozoril, da bo mogoče rešiti ta spor le z analizo tako obrskega kakor slovanskega *gospodarskega* in *družbenega* razvoja v zgodnjem srednjem veku.²⁷ K tej nalogi je slovensko zgodovino-pisje pristopilo šele po osvoboditvi in njeno dosedanje reševanje je v resnici dalo nekatere bistvene nove rezultate, ki sprejemajo in celo utrjujejo po Hauptmannu ugotovljena *dejstva*, zavračajo pa velik del njegovih zgornjih *zaključkov*.²⁸

II. V svoji zadnji knjigi se je Hauptmann dotaknil teh vprašanj skoraj v celoti in poskušal svoja stališča obraniti proti vsem nasprotnikom. Na novo pa je zajel tudi Peiskerjevo problematiko, ki je od Dopscheve polemike dalje v glavnem počivala. Svojo knjigo je razdelil v tri dele. V prvem obravnava vprašanje staroslovenskih županov, v drugem izvor in družbeni položaj kasazov, v tretjem ustoličevanje koroških vojvod. V uvodu k vsakemu delu daje kritičen pregled dosedanje preiskave (ta seže približno do leta 1950) in v tem, ko zavzema stališče do raznih trditev novejša literature, opredeljuje sedanje stanje vprašanja.²⁹

Razpravo o županih uvaja s pregledom razvoja Peiskerjevih tez in s podrobnim pretresom Dopscheve kritike. Ob tem je v resnici dokazal, da je bila Dopscheva kritika v več pogledih pogrešna: a) Pogrešno je Dopschevo dokazovanje, da je tip naselbin in zemljiške razdelitve na Dravskem polju starejši od tipa v laškem okraju. b) Dokazovanje, da je laški župan le navaden vaški

²⁵ J. Mal, Nova pota slovenske historijografije, Čas 17, 1922/23, str. 185—220, in knjiga Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, 1923; druga njegova dela o teh vprašanjih so navedena v B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 35, 39—42.

²⁶ Gl. razvoj teh teorij v B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 45—47, 48—51, 52—61.

²⁷ B. Ziherl, Sodobnost 7, 1959, str. 619—624.

²⁸ B. Grafenauer, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, ZČ 4, 1950, str. 23—126, Prilog kritici izveštaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, Hist. zbornik 3, 1952, str. 1—56, Ustoličevanje (op. 20).

²⁹ Tekst je bil dokončan leta 1951 in zato pretres dosedanjih del ne zajema več del, navedenih v op. 28; seveda ima spričo tega pregled stanja problematike za čas, ko je knjiga izšla, nepopoln značaj. Pri obravnavanju vprašanj o ustoličevanju koroških vojvod sem to stanje mogel nekoliko popraviti s tem, da sem delno upošteval tudi Hauptmannovo oceno mojega Ustoličevanja, objavljeno v Histor. Zeitschrift 178, 1954, str. 555—556.

sodnik ali mojster, kot so bili tudi na čelu velikih vasi na Srednjem Štajerskem, ne upošteva njegovih posebnosti (dvohubne župe, ki nima v primeri s kmečkimi ljubami znižanega davka, marveč je obdavčena po drugačnem ključu kakor one). c) Dopschevo statistično preračunavanje, ki naj bi dokazalo bistveno manjše število županov v laškem okraju, je pogrešno. Končno zavrača tudi Dopschevo polemiko glede »celega pluga« v okolici Brežic iz leta 1309 (Dopsch dokazuje z določbo pravnega napotila gornjegrajskega gospostva iz XV. stoletja »quod omnia aratra ... pertinent ad abbatem«, da tudi niso imeli plugov kmetje, toda zato jim jih je dal na razpolago opat, kar bi moglo veljati tudi za salzburško Posavje); podobno kakor Kos — to Kosovo izvajanje je Hauptmann spregledal — dokaže, da pomenijo »aratra« plužno tlako in ne plugov; vendar je pozneje (str. 71—73), ko se sklicuje na podatke salzburškega urbarja v korist *požigalništva*, prezrl, da velja ista razlaga tudi tam.

Kljub temu, da je tako zavrnil del Dopscheve kritike, pa se vendarle ni dotaknil vrste Dopschevih kritičnih pripomb, ki že same v bistvu zavračajo jedro Peiskerjevih tez, t. j. teorijo o gospostvu *pastirskega* županskega sloja nad poljedelskimi podložniki in veljavo *požigalništva* na Slovenskem v XIII. in XIV. stoletju. Tako ne glede na vsa statistična razmerja med župani in kmeti vendarle drži, da je bil župan v vasi, izmerjeni na hube pri kakršnikoli ustaljeni zemljiški razdelitvi — prav *izmera na hube* je namreč pri nas zvezana z uvajanjem nemškega tipa zemljiškega gospostva — le gospodarsko-upravni vaški organ, poverjen s svojimi nalogami vsaj *tudi* po zemljiškem gospostvu. Prav tako drži, da župani niso *pastirski* živinorejci in da tudi vrsta živali, ki so jih plačevali (svinje), ne govori za Peiskerjevo teorijo, dalje da tudi podatki o dolžni *orni* tlaki, o gostoti naseljenosti in obstoju ustaljenih kmetij obenem s pravnimi določbami o krčenju onemogočajo Peiskerjeve domneve o obsegu požigalništva na Spodnjem Štajerskem v XIII.—XIV. stoletju. Netočna je namreč Hauptmannova trditev, da gre po Peiskerju le še za »skromne ostanke po ozko omejenih okrajih« (str. 17); gre namreč za »*gospodujočo* obliko gospodarstva ... na Spodnjem Štajerskem na *mnogih* krajih še v 14. stoletju in gotovo tudi še mnogo pozneje«; razmere v Brežicah in Sevnici navaja Peisker le kot »en dokaz za to«. ³⁰ Ker je Peisker navajal dokaze za »župansko državo« le iz tega časa in ker je v prvi vrsti iz teh razmer izvajal tudi domneve o izvoru županskega sloja in njegov pastirski značaj, je torej Dopsch *jedro* njegove teorije vendarle ovrgel.

V resnici pa je Hauptmann dokazal, da je vprašanje županov na Slovenskem v srednjem veku ostalo tudi po Dopschevi polemiki proti Peiskerju v marsičem odprto. Temu vprašanju je posvečena prva polovica njegove knjige. V mojstrski analizi podatkov urbarjev za Karantansko, Ptujsko in Savinjsko krajino od XIII. do XV. stoletja (str. 50—67) je ugotovil dva različna temeljna tipa župana. Na staroslovenskem kolonizacijskem ozemlju je imel župan dvohubno, dajatev prosto župo in je stal na čelu razmeroma majhnega naselja (često le po 2—4 kmetije poleg župe). Na ozemlju, ki ga je izkrčila in poselila šele druga kolonizacija pod vodstvom nemških gospodov, pa je ugotovil različne mešane oblike župana (zlasti župana z eno kmetijo in z nagrado različnih oblik — ali v dodatnem zemljišču ali pa v posebnih županskih dohodkih — in celo vasi brez županov. Domači, staroslovenski tip župana se sčasoma — na

³⁰ J. Peisker, VSWG 3, 1905, str. 337.

severu hitreje kakor na jugu — vse bolj razkraja in približuje kolonizacijskemu tipu. Hauptmann je o tem razvoju ugotovil naslednjo razvojno črto (prva točka je seveda njegov zaključek, točke od druge dalje pa so dokazane z urbarskimi podatki):

- »1. Župan staroslovenske, zadrúžne vasi.
2. Neobdavčeni, navadno dedni, dvohubni župan nemško preurejene, hubne vasi.
3. Obdavčeni, navadno dedni, dvohubni župan nemško preurejene, hubne vasi.
4. Dvohubni, navadno dedni župan z županskim davkom, radiciranim samo na eno hubo.
5. Kmet: a) postavljen za določen čas za župana s pravico na neobdavčeno enohubno župo;
- b) pod imenom »župan«, sedeč na enohubni obdavčeni župi.
6. Kmet, začasni župan z neobdavčeno (dodatno) manjšo župo ali samo župnico.
7. Kmet brez župe in župnice, a z začasno manj obremenjeno kmetijo« (str. 74).

Z vso to razvojno črto je Hauptmann rešil vprašanje županov v bistvu v smislu Dopscheve polemike proti Peiskerju; zavrnil je sicer njegovo enačenje laškega župana z vaškim mojstrom, pokazal pa je tudi, da sta od druge stopnje naprej oba organa zemljiškega gospostva in da vodi razvoj laškega župana vedno bliže k splošnemu tipu vaškega predstojnika. Vsekakor je s to analizo dobila Peiskerjeva teorija o »županski državi« svoj končni udarec, čeprav Hauptmann tega nikjer jasno ne pove. Prav bistveno vprašanje večjih županskih dajatev v živini rešuje Hauptmann na isti način kakor Dopsch (Hauptmann str. 67, Dopsch str. 80), namreč z razlago, da je imel župan kot nadzornik nad srenjskim zemljiščem do njega tudi več pravic in od njega večje koristi.

Vendar pa Hauptmann poudarja v zaključku obravnave o županih (str. 67—74), da kaže obseg dajatev svobodne županske posesti na staroslovenskem kolonizacijskem območju (do 33 in celo 50%, njivskega zemljišča) na nagrajevanje izjemne avtoritete, starejše od zemljiškega gospostva. Na podlagi listine Bernarda Spanheimskega iz okrog leta 1100, ki pravi, naj se dopolni ozemlje v izmeri 100 hub »non ad quantitatem dimensionis agrorum, sed pro numero curtillum atque degentium in villa virorum«, in pa druge darovnice iz srede XIII. stoletja, ki pravi, da se domačije na Kozjaku »po domače imenujejo ognjišča« (vulgo dicuntur vevrstete), dokazuje, da vse do XIII. stoletja niso bile še vse vasi preurejene v hubne vasi, marveč da so še vedno obstajale tudi vasi z zadrugami. Zato išče izvor staroslovenskega župana in njegovih pravic z razlago, da gre za starega »zadrúžnega starešino«; kot »vaškega poglavarja« ga je porabil gospod, da si je olajšal agrarno revolucijo, ki jo je pomenilo razbijanje zadrug v kmetije brez vzporednega dviga agrarne tehnike. Težki leseni plug je namreč zahteval za vprego tri pare volov, ki jih posameznik ni imel. Zato živi poleg plužne obdelave polja dalje tudi še staro požigalništvo. Za vodstvo takega gospodarstva je bila še dalje potrebna izjemna veljava domačega vaškega župana.

Vsekakor je verjetno, da se je oprl nemški fevdalec ob uvajanju novega načina in organizacije v poljedelstvu na nekdanje vaške starešine, dasi je težko

reči, ali so se ti že pred nemškim gospostvom imenovali »župani«. S tem je Hauptmann pokazal drugo oporo uvajanja tlačanstva med Slovenci, ki so si jo tuji fevdalci iskali med domačim prebivalstvom (isto velja po moji sodbi za kasaze).³¹ Vendar Hauptmannova izvajanja v tem pogledu niso povsem jasna. Ni jasno, ali išče izvor staroslovenskega župana v »zadružnem starešini« ali v »starešini zadružne vasi« (sestavljene iz več zadrug). Če gre za drugo, je spet vprašanje, kako bi moglo v majhnih zaselkih, v katerih je pozneje prostora le za dvohubno župo in 3–5 kmetij (prav tak zaselek smatra Hauptmann kot značilen za izhodišče staroslovenskega župana), živeti pred ureditvijo hub po več zadrug. Bodisi da gre za starešine zadrug ali zadružnih vasi, je v času obstoja zadrug seveda težko govoriti o županih kot o posebnem *sloju* prebivalstva ali celo o njihovem posebnem gospodarstvu, različnem od drugega prebivalstva, in o njihovem gospodujočem položaju. Starešina je izbran — dokler je res »starešina« — pač izmed sebi enakih; tudi ni jasno, kako je v tem primeru z dednostjo oblasti — Hauptmann jo pri drugi stopnji močno poudarja — zlasti, če gre za zadružnega starešino. Tako je treba reči, da laški tip župana glede na značilnosti, ki jih je ugotovil zanj Hauptmann, ne izvira *samo* iz staroslovenske zadružne vasi. Z ustalitvijo njegove dvohubne župe, ki ga *loči* od sovaščanov in ki se je ustalila vsekakor šele ob hubni preureditvi vasi, je bil njegov položaj vendarle močno spremenjen.

Dalje se zdi, da Hauptmann preveč poudarja majhnost vasi staroslovenskih županov. To vprašanje seveda odslej niti ni tako bistveno — niti v zadružni niti v hubno preurejeni vasi namreč župani niso bili (ne glede na takšno ali drugačno statistično razmerje s kmeti) poseben sloj, kakor je menil Peisker, marveč konkretni načelniki konkretne vasi ali zaselka. Vsekakor pa pregled Hauptmannovih računov o poprečnem razmerju županov in kmetov, dopolnjen s podatki o resničnih številkah kmetij na ozemlju z župani najstarejšega tipa (z neobdavčeno dvohubno župo), ni najbolj pripravna podlaga za trditev, da je tudi ta značilnost laških županov za začetek staroslovenskih županov splošno značilna.³²

Gradec	1 : 15 1 : 6,7	(3,5—25) (5—10)	Laško I 1 : 2,94 II 1 : 3,4 III 1 : 5,73 IV 1 : 3,89
Fürstenfeld	1 : 8	(5—18)	poprečje 1 : 3,88
Maribor	1 : 10,44 1 : 8,48	(3—17) (3—24)	Brežice 1 : 7 (3—14)
Radgona	1 : 10,87	(3—26)	Sevnica 1 : 4,88 (1—25)

Ta slika kaže z ene strani, da statistično poprečje marsikaj prikrije in ne pokaže vse pisanosti življenja, z druge strani nas pa glede *prvotnosti* večje ali manjše vasi staroslovenskega župana (in tudi odstotka njegove posesti v vaški posesti) pusti povsem na cedilu. Z njeno pomočjo se nikakor ne moremo odločiti, ali je majhnost laškemu županu podrejenega naselja posledica večje sta-

³¹ B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 552–554, in Zgodovina slovenskega naroda II, 1955, str. 25–26; isto misli tudi Hauptmann, str. 152–153.

³² Poprečne številke so povzete po Hauptmannovih računih, razpon pa po podatkih urbarjev: A. Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, Österreichische Urbare, I. Abt. 2, 1910; M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 1. zv., Urbarji salzburske nadškofije, 1939.

rosti tega tipa župana ali pa le posebnih pogojev tamošnjega zemljišča, kjer po Vatovčevih ugotovitvah še danes prevladujejo majhni zaselki.³³

Tudi Hauptmannov dokaz za zadrugo do XIII. stoletja ni dokončen, čeprav je njegova razlaga Bernardove listine možna; vsekakor pa bi bilo navedene latinske besede mogoče razlagati tudi takole: »a *njiv* ne v obsegu izmere, marveč po številu *dvorob* in *mož*, ki žive v vasi»; t. j. naj bo *polja* toliko, da bo imel vsak teh *mož* svojo hubo in samostanski dvori dovolj ornega zemljišča, sicer pa naj dobi samostan zemljo, ki jo je treba šele *izkrčiti*; s tem bi dokaz za zadrugo seveda izginil. Za »ognjišča« iz leta 1255 pa omenja Hauptmann samo to razlago le kot eno izmed možnosti, ki »nikakor ni izključena«. Vsekakor pa to ne pomeni nikakršne opore Peiskerjevim domnevam o razširjenosti požigalništva v tem času. Tudi če je bila posamezna vas oproščena »celodnevne plužne tlake«, dokazuje ta dolžnost kot *pravilo* nedvomno obdelavo polja z oranjem. To ne velja le za Gornji grad v XV. stoletju, marveč tudi za Posavje v XIV. stoletju.³⁴

III. V drugem delu svoje knjige brani Hauptmann svojo »hrvaško teorijo« o izvoru in družbenem mestu kasazov, obenem pa tudi njen pogoj, »kolektivno sužnost« alpskih Slovanov Obrom od naselitve do zmage Hrvatov nad Obri. Tudi tu zavrača najprej kritike, posebej na široko Mala (str. 77—88) in nemške teorije o germanskem izvoru kasazov (str. 91—104). V obeh pogledih ima v bistvenih potezah prav in se njegova izvajanja le v posameznih potezah razlikujejo od mojih tez.³⁵ Le glede »slovenske kmetije« še vedno ni rešeno vprašanje, ali velja Hauptmannov zaključek, da je bila to »hlapčevska kmetija« (ki ga je dokazal za kmetije pri Kamnu na Koroškem in v zgornještajerskem Peterdorfu), res za vse »slovenske kmetije« nasploh. Po vsebini izraza je namreč razlikovanje med »slovenskimi« in »bavarskimi« kmetijami samo na sebi utemeljeno le »po narodnostni pripadnosti obdelovalčevi« in se tudi pojavlja le v krajih z mešano kolonizacijo.³⁶ Odprto je še vedno tudi vprašanje, ali morajo takšne razlike v *hubno preurejeni* vasi res temeljiti na stanju pred tem gospodarskim prevratom in ali niso povezane le s poznejšim kolonizacijskim razvojem; v drugem primeru seveda izgube Hauptmannovi zaključki vsak pomen za dokazovanje hlapčevstva Slovencev pred uvajanjem frankovskega zemljiškega gospodarstva in zato tudi vsak stik s »hrvaško teorijo«.³⁷

Pogoj za »hrvaško teorijo« je »kolektivna sužnost« alpskih (in tudi drugih zahodnih Južnih) Slovanov pod Obri. Pri njeni obrambi je Hauptmann ostal

³³ F. Vatovec, K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, 1927, str. 64—76.

³⁴ M. Kos, Urbarji slazburške nadškofije, 1959, str. 60.

³⁵ B. Grafenauer, Svoboda ali sužnost, Čas 55, 1958/59, str. 506—527; Država karantanskih Slovencev, Koroški zbornik, 1946, str. 77—105; Ustoličevanje, str. 512—558 *passim*.

³⁶ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, 1955, str. 147—148.

³⁷ B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 480—481. Gl. tudi Čas 55, 1958/59, str. 525; Hauptmannova polemika str. 90 proti temu mestu ga napak podaja; vtem ko tam izražam dvom, »da so mogli biti *sprova* na slovenskih hubah *samo* hlapci«, in izrecno priznavam pravilnost računov, ki so dokazali, da je bila slovenska huba v Peterdorfu hlapčevska, pravi Hauptmann, da dvomim, ali »je bila slovenska huba hlapčevska« in dokazuje to prav za hube v Peterdorfu!

na pol pota. Zahteva namreč (str. 89—90) revizijo vsega našega znanja o tem vprašanju. Revizija pa je bila že opravljena,³⁸ toda Hauptmann jo odpravi v opombi brez konkretne argumentacije (str. 90, op. 52), ne glede na to, da gre tu za bistvene temelje vse njegove teorije. Isto velja še posebej v zvezi z novejšim mnenjem, da so se hrvaški drobci naselili v Vzhodnih Alpah obenem z drugimi Slovani in ne šele za njimi;³⁹ tudi to bi Hauptmannovo »hrvaško teorijo« onemogočilo, pa je vendar ostalo brez odgovora. Res pa je, da je svoje nekdanje mnenje o intenzivnosti obrskega gospostva omejil tokrat še bolj kakor v svoji oceni Kosove »Zgodovine« (JiČ 1, 1935, str. 507—8): »Nič namreč ne opravičuje mnenja, da je imel vsak Karantanec svojega obrskega gospodarja. Minili so lahko mesci in mesci, da ni videl Obra-nomada, v odročnih krajih morda tudi celo leto. Ampak če se je ustavilo kakšno krdelo v njegovi vasi, potem je veljala tam tista absolutna brezpravnost, ki jo opisujeta tako pretresljivo Fredegar in Nestor in ki so jo izkusili pod Huni celo silni Goti« (str. 90). Slovanska brezpravnost je namreč s tem omejena na obrske roparske pohode. To pa je vse kaj drugega kakor »kolektivno suženjstvo«. Tega pojava tudi moje pojmovanje obrsko-slovanskega razmerja ne izključuje;⁴⁰ že primerjava s turškimi vpadi na Slovensko pa seveda kaže, da z njim ni podan dokaz za Hauptmannovo pojmovanje razmerja med Slovani in Obri, primerjava z *Goti* pa tudi to, da gre za širše vprašanje, ki ga ni reševati s slovanskimi *posebnostmi*.

Tako se Hauptmannovo vzdrževanje »hrvaške teorije« tokrat omejuje na Hrvate in koseze. Njegovo zavračanje mojih ugovorov proti gospostvu Hrvatov-kasazov nad alpskimi Slovani me ni prepričalo. Opozorilo, da so mogli hrvaški Kasazi (danes moram reči *morda* hrvaški!)⁴¹ nadeti ime le enemu stanu, ne pa celemu ljudstvu, kakor se je zgodilo pri Hrvatih ob Jadranu, ugovarja Hauptmann, da bi se tudi »Hrvati najbrž ne imenovali Hrvati, če bi bili izgubili kakor Karantanci že leta 828 svojo državo in doživeli bavarsko kolonizacijo«, in da se tudi »Anglosasi niso prekrstili, čeprav so jih 1066 dobili pod svojo oblast Normani« (str. 89). Toda alpski Slovani so si vendar še za svobodne Karantanije, v VII. stoletju, nadeli poleg starega še *ново* ime »Karantanci! Če so si skovali to ime po okolišu, v katerem je sedel njihov knez,⁴² ne pa prevzeli ime svojih »gospodarjev«, je to vendarle ugovor, ki ga Hauptmannovi primeri ne pojasnjujejo. Opozorilo na Hrvate velja šele za vplive frankovsko-nemškega gospostva (in res ustreza poznejši zamenjavi imena »Karantanci« z imenom »Slovenci«); opozorilo na Normane pa spada že v zrelo fevdalno dobo, ko se takšna ljudska imena niso menjavala več tako kakor v času, ko so bila plemena še žive družbene enote.

Neprepričljiv je tudi odgovor na opozorilo, da kasazi niso naseljeni »posamič kot zemljiški ali politični gospodarji, raztreseni na važnejših mestih preko vsega slovenskega ozemlja, marveč... skupaj v posameznih vaseh«, ki so bile v več primerih »povezane v večje skupnosti, iz katerih so se pozneje razvili koseški uradi s svojimi lastnimi sodniki«, in pa da »si niso izbrali najlepših, prometno najvažnejših in najbogatejših krajev, da bi se vanje naselili, marveč

³⁸ Gl. op. 28.

³⁹ B. Grafenauer, ZČ 4, 1950, str. 45—47.

⁴⁰ B. Grafenauer, ZČ 4, 1950, str. 122—123; Ustoličevanje, str. 430—433.

⁴¹ B. Grafenauer, Ustoličevanje, 501—504.

⁴² B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 408—409, 478—479.

jih najdemo *večkrat* tudi v odročnejših in malo pomembnih naselbinah.⁴³ Neposredno odgovarja le na drugi del tega opozorila, češ da velja majhna pomembnost le za tiste kraje, ki so po kasazih, v njih strnjeno naseljenih, dobili svoje ime (Kazaze, Koseze), sicer pa da sem z ugovorom »grešil, ker tukaj ni(sem) kontroliral Mala« (str. 89). Toda tudi svoj podrobni pregled kasaskih naselbin v »Ustoličevanju koroških vojvod«, ki sem ga imel v bistvu gotovega že leta 1944, sem moral zaključiti z ugotovitvijo, »da kosezov nikjer ne najdemo v samih središčih pokrajin...marveč le v njihovi bližini. To velja tudi za najmočnejše koseške skupine« (str. 337). Na prvi del ugovora se je vrnil Hauptmann šele pozneje (str. 124—126). Po njegovi sodbi so nastali kraji, v katerih so bili kasazi strnjeno naseljeni in ki delno nosijo po njih svoje ime, šele v poznejši kolonizaciji (od okrog 1100 dalje), in sicer zaradi bega kasazov pred nemškimi fevdalci, ki so jih poskušali vkleniti v okvir zemljiškega gospostva. Tudi to pa je mogoče dokazati le za posamezne takšne kraje, za druge pa gotovo ne (na pr. v Podjuni, pri St. Petru ob Celovcu, pri Sv. Stefanu v Ziljski dolini, za Hartmannsdorf pri Brežah, za kraje pod Spittalom, v Laboški dolini, pri Vodicach, Moravčah, Ljubljani, Celju in Ilirski Bistrici; za Križe, Zagorje in Teharje). Trije primeri, za katere Hauptmann dokazuje tak postanek, so po vsem videzu izrazite izjeme. Vprašanje kasazov, njihovega postanka in razvoja pa se s temi izjemami ne spremeni, ker le neznatno povečujejo med kraji, pri katerih imamo izpričane sledove kasazov, odstotek tistih krajev (okrog 10 % od skupnega števila), ki so nastali najbrž šele od konca X. stoletja naprej.⁴⁴

V glavnem delu razpravljanja o kasazih (str. 104—126) poskuša Hauptmann vzdržati dve temeljni tezi svoje »hrvaške teorije«, t. j., da so kasazi po svojem izvoru *Hrvati* in da so bili v prvih stoletjih nemške oblasti *plemiči-nobiles*; med plemstvo so bili prevzeti po uveljavljanju frankovske oblasti v IX. stoletju kot edino domače plemstvo in gospodarji podložnih Slovanov. Od visokega srednjega veka se je njihov družbeni položaj postopno krušil, dokler se niso v poznem srednjem veku pokmetili in v XVI. stoletju izginili med podložniki. Hauptmann pretresa te svoje teze in razvoj kasazov ob podrobnem pregledu podatkov o njih na Zgornjem Stajerskem, v okolišu Bleda in na Koroškem.

Hauptmannova podoba razkroja kasaškega sloja, te posebnosti v slovenski srednjeveški zgodovini, je v bistvu pravilna, a z izjemo treh stvari. Nedokazan je ostal njihov hrvaški izvor in posebej enačba *kasaz* = *Hrvat*, enako tudi trditve, da bi bili kasazi sprejeti v frankovski red *nasploh kot plemiči* in ne kot neka vmesna plast med plemstvom in svobodnjaki; s tem pa pade seveda tudi teorija, da bi bili Slovenci le kasaški podložniki in da mimo kasazov ne bi bilo pri njih svobodnega prebivalstva.⁴⁵

Pri izenačevanju kasazov s Hrvati se opira na podatke iz zgornjega Pomurja in Koroške. Za zgornje Pomurje je po novih dokazih postal stik med Hrvati in kasazi v tem prostoru bližji in verjetnejši (str. 105—107). Vendar pa je ostala splošnost enačbe *spobodnjak* = *kasaz* = *Hrvat* zaradi pomanjkljivosti tukajšnjega gradiva še vedno le domneva, ki velja le toliko, kolikor jo je mogoče dokazati drugje. Za enačbo *kasaz* = *Hrvat* je torej odločilno koroško gradivo, s pomočjo katerega dokazuje Hauptmann, da se je v X. stoletju imeno-

⁴³ B. Grafenauer, Koroški zbornik, 1946, str. 99.

⁴⁴ B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 335—334.

⁴⁵ B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 481—486.

vala cela grofija na južnem srednjem Koroškem »Hrvaški okraj« (pagus Crouuati); prav tu pa je bila naseljena velika večina kasazov v deželi in so se tudi sicer ohranili nekateri hrvaški sledovi (str. 116—119). Toda Hauptmannova izvajanja o pomenu izraza »pagus Crouuati« ne vzdrže kritike⁴⁶ in po moji sodbi še vedno velja, da je zajemal »Hrvaški okraj« le ozemlje med Glino na jugu in njenim razvodjem s potokom Wimitz na severu, Hocheckom na zahodu in okolišem Št. Vida ob Glini na vzhodu.⁴⁷ ne pa vse grofije. Vsi drugi dokazi, da »Hrvat ni lokalni pojav«, ker da jih »srečujemo po vsem kasaškem okraju od Krke do Gline in od Gline do Drave« (str. 118—119), pa se zožujejo le na Hrovače pri Št. Lipšu (v katerih ni nobenega kasaza, čeprav segajo njihove naselbine v neposredno sosedstvo tega kraja!), dalje Krabatherberg in Krabaten na robu »Hrvaškega okraja«, pa Krautenamt in hišno ime Kraut v Leonsteinskem gospodstvu nad Vrbskim jezerom in ime Krautenkogel pri Gospej Sveti (spet v bližini »Hrvaškega okraja«). Vse to je pač težko imeti za dokaz, potreben za Hauptmannovo tezo in za zavrnitev podrobne primerjave vseh kasaških sledov s sledovi Hrvatov, ki je vodila do nasprotnega zaključka, namreč da so med kasazi prav tako in prav v tolikšnem številu »Slovenci« kakor »Hrvati« in da tem spričo tega ni mogoče pripoznati *izjemnega vpliva* na postanek in razvoj kasaškega sloja.⁴⁸ Za dokazovanje »hrvaške teorije« je brez pomena tudi opozarjanje na podobnosti med koseščino in plemenščino pri dalmatinskih Hrvatih (str. 100—101, 119—120). Njune skupne lastnosti niso le posebnost Hrvatov v Dalmaciji, marveč jih je mogoče slediti proti severu do Poljske. Razložiti jih je torej treba s splošnejšimi značilnostmi prehoda Slovanov, naseljenih ob meji zahodnega fevdalnega sveta, od plemenske k fevdalni družbi, ne pa z neko posebno hrvaško-slovensko družbeno dvoplastnostjo (Hrvati-Slovani).⁴⁹

Prav tako sporna je ostala tudi splošnost enačbe *kasaz = nobilis*, pri čemer se je Hauptmann oprl na podatke o kasazih v okolici Bleda in na Koroškem. V XI. stoletju se pojavlja v okolišu Bleda 25—34 svobodnih slovenskih posest-

⁴⁶ Po svoji uporabi more namreč pomeniti *pagus* v X. stoletju vse od pokrajine z več grofijami (in pago Karintriche l. 980: Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev = Gr. II, št. 469) mimo grofije (ta pomen je res najpogostnejši) do geografskega okoliša; v zadnjem pomenu razumem poleg Zittdinesfelda tudi pagus Gurktal (Gr. II, št. 451) in vse omembe Hrvaškega okraja: Hauptmannovo dokazovanje (str. 116—118) ne more zavrniti Kosove ugotovitve iz GV 8, 1932, str. 112—115. Ne gre pri tem v prvi vrsti za to, kateri kraji so navedeni v Hrvaškem okraju, marveč za dejstvo, da je vrsta krajev, ki bi po Hauptmannovem mnenju takisto spadali v ta okraj (oz. Hrvaško grofijo), navedena v listinah X. stoletja z drugačno lokalizacijo. Označbe se neprestano menjujejo, pagus Crouuat pa ni naveden tudi v takšnih darovnicah, kjer podrobnejša lokalizacija (dekanije!) dokazuje, da je bilo priporočniku in prosilecu gotovo znano tudi ime grofije. Tako razpoložljivo gradivo nikakor ne dopušča niti splošnega dokaza za veljavnost enačbe *pagus = grofija* (in *nič* drugega), niti posebnega dokaza, da pagus Crouuat ni le specialna označba manjšega okoliša v grofiji, tako kakor dekanije. Terminologija je za tako dokazovanje premalo ustaljena, tako da imajo prvenstveno veljavo lokalizacije, ki izven ozemlja severozahodno od Št. Vida Hrvaškega okraja ne poznajo, čeprav kraji leže v isti grofiji.

⁴⁷ B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 334—335 (s starejšo literaturo).

⁴⁸ M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, GV 8, 1932, str. 115—115; B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 334—337.

⁴⁹ B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 335—336, in Histor. zbornik 5, 1952, str. 52—53.

nikov z naslovi »ingenuus, nobilis, nobilitatem sortitus, libertatem sortitus, libertate potitus, libertus«. Podobna negotovost v naslovih, ki jo je Hauptmann ugotovil na Bavarskem, odseva gotovo krizo starega, manj premožnega plemstva. Od njega so se v začetku XI. stoletja ločili veliki dinastični rodovi, ki so se osvobodili podrejenosti grofovskemu sodišču. Z druge strani pa so si pri teh dinastih pridobivali službe in fevde nesvobodni hlapci in s tem ogrožali veljavo manjših starih plemičev. Ti so zato začeli uporabljati razne oblike, da bi poudarili svoje *prirojeno*, staro plemstvo (*nobiles ex genere, nobilis prosapie*, nobili *prosapia ortus*, nobili *procreatus ex genere* itd.). Po Hauptmannu odsevajo blejski naslovi isti pojav. Toda njihova vsebinska in statistična primerjava z naslovi na Bavarskem⁵⁰ jasno zavrača domnevo, da bi šlo tudi na Bledu za obrambo »nobilitum«, ki bi hoteli z »jasnejšim naslovom« braniti svoj položaj pred prišleki iz hlapčevskih vrst. Hauptmann sam ugotavlja, da tudi obseg zemljišča, ki ga darujejo, ne zagotavlja njihovega plemstva, ker bi mogli te male kose zemlje darovati cerkvi tudi svobodni kmetje.⁵¹ Zato je toliko pomembnejše, da je uporabil za blejske kasaze furlanski pisar že sredi XI. stoletja izraz »herimanni«. ⁵² To pa odločno nasprotuje domnevi o splošnosti njihovega plemstva v tem času. Arimani namreč niso bili v Furlaniji plemiči, marveč svobodnejša kmečka plast na nekaterih kraljevih posestvih.

Pa tudi za kasaze na Koroškem, ki jih v resnici pri naštevanju prič srečamo med plemiči, kažejo lastna Hauptmannova izvajanja, da njihov visoki *družbeni* položaj ni bil plod njihove *gospodarske* moči. Glede na obseg svoje posesti so bili namreč *kmetje* (prim. str. 122—23 podatke o številu kasazov v Otmanjah, Niči vesi in Ločah). Niso torej plemstvo v pravem pomenu besede, marveč svojevrstna plast med svobodnjaki in plemstvom, pri kateri je mesto v družbeni lestvici za njeno gospodarsko moč kar čudno visoko. Tudi to gradivo torej ne more ovreči domneve, da gre pri kasazih, ki so se povzpeli med pravo plemstvo, samo za izjemo, ne pa za pravilo.

IV. V tretjem delu svoje knjige (str. 127—154) nadaljuje Hauptmann obravnavo o kasazih s pretresom častitljivega ustoličevalnega obreda ob nastopu koroških vojvod. Mesto kasazov v tem obredu namreč vsekakor dokazuje, da so bili v karantanski kneževini najmočnejši del vladajočega družbenega razreda (seveda pa niso bili »Hrvati« in je bila med Karantanci še močna tudi plast svobodnega prebivalstva!).⁵³ Isti obred je tudi dokaz, da je bila uvedba frankovskega reda izvedena »z vidno obzirnostjo do ... kasegov«, ki so ohranili vrsto

⁵⁰ Statistični pregled vseh briksenških tradicij te dobe (vključno blejske primere) kaže 154 variant naslova *nobilis* (54 navadnih *naslovov*, 75 takšnih, ki poudarjajo *plemstvo po rojstvu*, 25 takih, ki poudarjajo *uživanje* plemiških pravic), 78 primerov naslova *ingenui* in 43 primerov naslova *liberi* (od tega 54 primerov, kjer se poudarja uživanje teh pravic, nobenega, kjer se poudarja rojstvo). Posebej na Bledu pa je to razmerje 5 : 12 : 9 ob 10 primerih brez naslova (6 od teh je dvomljivih, ker gre le za priče, ki redno nimajo naslova!). Več ko polovica raznih naslovov za *nobiles* se na Bledu zmanjša na pičlo sedmino ali kvečjemu šestino; poudarjanja *prirojene nobilitete* sploh ni!

⁵¹ L. Hauptmann, ZČ VI—VII, 1952—53, str. 272.

⁵² B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 364—365, 374—376, 379.

⁵³ Glej op. 45; prav razlikovanje med kasaškim volilnim zborom in med splošnim ljudskim zborom ob ustoličenju dokazuje, da je obstajala še širša svobodna plast; le svobodno prebivalstvo se je namreč praviloma — dokler je bil tak obred še živ odraz družbene ureditve (do 820) — udeleževalo takšnega zbora.

starih pravic in na katere se je frankovski fevdalizem še opiral, dokler se ni dovolj okrepil.⁵⁴ Šele ko so se ustalila in utrdila zemljiška gospostva, je od XI. stoletja dalje ta obzirnost začela popuščati; kasaške izjemne pravice so izginjale, obred je začel stare poteze zamenjavati z novimi, fevdalnimi, in izgubljati na pomenu; gospodarska slabost kasazov, ki se v posestnem pogledu v veliki večini nikdar niso dvignili v plemstvo, je izzvala njihovo družbeno propadanje in pogrezanje med podložnike. Šele iz končne dobe tega razvoja — od XI. stoletja dalje — izvirajo drugi, neposrednejši viri o kasazih.

Opis obreda se nam je ohranil v dveh oblikah. V že močno fevdalizirani obliki sta ga opisala zgornještajerski vitez Otokar iz Geule (v letih 1306—8) in opat Vetrinjskega samostana na Koroškem Janez Vetrinjski (v letih 1340—41 v konceptu, 1342—43 v čistopisu svojega znanega dela »Knjiga resničnih zgodb«), oba v zvezi z ustoličenjem Majnharda leta 1286; od njiju so močno odvisni tudi vsi mlajši opisi. Ob tej obliki obreda, ki jo Hauptmann predvsem šteje za avtentično, preiskuje razlike med Otokarjevim in Janezovim opisom; oba opisujeta tisto obliko, ki je danes predvsem znana in opisana mnogokje že od ljudskošolskih učnih knjig za zgodovino dalje.

V spremembah, ki jih je v Otokarjev opis — tega je gotovo poznal in porabljal — vnesel Janez, razlikuje Hauptmann ob spretni analizi tri skupine:

a) *stoarne popravke Otokarjevih pogršk*: določbo, naj se ustoliči vsak vojvoda in ne le začetnik nove dinastije; razlikovanje med kmečkim obredom pri knežjem kamnu in fevdalnim obredom na vojvodskem stolu; prestavitev maše z začetka v sredino med oba ta dva obreda; prestavitev preoblačenja vojvode v kmečko obleko iz časa po maši na začetek obreda;

b) *stoarna dopolnila Otokarjevih podatkov*: podatki, da je pravica do preoblačenja kneza v kmečko obleko dedna, da knez izpije med obredom par požirkov mrzle vode iz kmečkega klobuka in da »zažigalec« ob obredih zažiga kresove;

c) *tendenčne popravke, ki naj bi olajšali Habsburžanom in avstrijskemu plemstvu sprejem obreda*: povečanje vojvodovega spremstva od treh — pravilno štirih! — spremljevalcev na vse deželno plemstvo; bika in kobile ne vodi po tem opisu vojvoda, marveč sta že od začetka obreda pri ustoličujočem kasazu; vojvodova obleka ni več označena kot »slovenska«, marveč kot »kmečka«; ustoličevalcu ne odgovarja več vojvodovo spremstvo, marveč njegovi lastni »prisedniki«; »zaušnica«, ki jo je dal po Janezovem opisu v konceptu ustoličevalcu vojvodu, se je v čistopisu spremenila v »lahen udarec po vratu«; določba o vojvodovi prisegi se je omilila; obred naj bi omilila tudi razlaga, da je kmečka obleka potrebna koroškemu vojvodu kot cesarskemu lovcu in da obred izvira od tod, ker so se na Koroškem podložniki pokristjanili prej kakor njihovi gospodje; v tem okviru razlaga pisec tudi postavitev tirolskih grofov kot »deželnih grofov« na častno mesto v spremstvu, češ da je nameraval opat tako omilili spor za Koroško med Habsburžani in Tirolskimi grofi.

Ugotovitve iz c) o spremstvu, zaušnici in postanku razlage obreda so nove in trdne. V tem razpravljanju je skritih tudi nekaj novih uspelih razlag, tako zažiganja kresov z običajem, da so se zažigali ognji »v znamenje prenosa posesti na drugo osebo«; po lastnih piščevih izvajanjih to ni znano le pri Hrvatih, marveč tudi na Kranjskem, v Furlaniji, pri Nemcih in Skandinavcih. Tudi razlaga

⁵⁴ Gl. op. 31.

označbe Tirolskega grofa kot terrae lantgravius (deželni grof na Koroškem, kakršnega je poznala tudi ureditev na Kranjskem v prejšnjih stoletjih kot namestnika oglejskih krajišnikov) je bolj uspela kakor druge dosedanje. Poleg nekaterih manjših pripomb⁵⁵ pa moram vendarle povedati svoj dvom o tem, da bi sodila označba obredne vojvodove obleke kot »kmečke« med tendenčne in ne med stvarne popravke. Otokarjeva označba vojvode kot »prelepega junaka«, na katero se Hauptmann sklicuje, je pač le pesniška oblika in ne more spremeniti dejstva, da Bertold iz Regensburga to obleko označuje za »kmečko« že sredi XIII. stoletja in da jo že tedaj omenja kot neprimerno za vojvodo.⁵⁶ Prav tako je treba pripomniti, da prisega iz kmečkega obreda ni izginila, marveč je v poznejšem času še celo pridobila na pomenu.⁵⁷

Prava družbena sila, ki je v XIV. stoletju vzdrževala in celo okrepila veljavo obreda, je bilo seveda koroško deželno plemstvo in ne koroško ljudstvo nasploh.⁵⁸ Vendar je točna bistvena Hauptmannova ugotovitev ob obredu, čigar potek je v nekaterih točkah na novo pojasnil, da je namreč zbor pri knežjem kamnu »zakoniti zbor koroškega ljudstva«, ki ob koncu novodošlega deželnega vladarja »razglasi za kneza«. To je tudi Hauptmannova podlaga pri pretresu starejše oblike obreda.

Ta starejša oblika obreda se nam je ohranila v vrunku »o pravicah koroškega vojvode« v dveh rokopisih nemške pravne knjige »Svabsko ogledalo« (gießenskem iz srede ali druge polovice XIV. stoletja = G; st. gallenskem iz druge polovice XV. stoletja = Ga). Razpravljanje o ustoličevalnem obredu je ta vir dolgo zanemarjalo, tekstna kritika pa ga je od leta 1928 do moje knjige o tem vprašanju v glavnem celo zametavala kot falzifikat. Tudi Hauptmann je mnenja, da gre za potvorbo, napravljeno za Rudolfa IV. v letih 1356–60.⁵⁹

⁵⁵ Tako ni res, da Slovencem nihče ne bi oporekal volitve knezov v času svobodne Karantanije (str. 152), ker je to storil vsaj Jaksch (gl. Ustoličevanje, str. 69–70); Janez Vetrinjski se leta 1555 ustoličenja Otona Habsburškega ni udeležil (str. 153; gl. Ustoličevanje, str. 108–110); o obstoju »processus horum iurium« izza Majnharda (str. 153) močno dvomim (Ustoličevanje, str. 110–111); pripomnim naj pa, da je v XV. stoletju obstajal opis obreda, danes izgubljen, v arhivu Habsburžanov na Dunaju; to poroča H. Wiesflecker v svoji novi knjigi Geschichte des Herzogs Meinhard IV. (imel sem jo le kratek čas v roki in v Ljubljani še ni dostopna), kjer razlaga »processus horum iurium« — to naj le registriram — povsem drugače, kakor smo ga razumeli doslej; po njegovem je namreč prenesel Majnhard na grad Tirol le podeljevanje fevdov in ne opisa obreda. Vzrok za različno opisovanje dolžnosti ustoličenja pri Otokarju in opatu Janezu je po mojem mnogo širši in ne gre le za popravek (str. 154, Ustoličevanje, str. 265–265, 286–287, 259–260, 312–314; zdi se, da misli str. 151–152 tako tudi Hauptmann sam); pravilni vrstni red glede upadanja prisega pri Janezu ni »priseči, obljubiti, namigniti«, marveč »priseči, namigniti, obljubiti« (Ustoličevanje, str. 89, 97, 104).

⁵⁶ B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 75.

⁵⁷ B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 306–307, 314–315.

⁵⁸ B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 276–287, 312–317.

⁵⁹ Gl. referat o starejši literaturi v Ustoličevanju, str. 147–161, in moje razpravljanje o tem str. 161–205. Hauptmann je v knjigi, kjer še ni porabil mojih rezultatov, pristajal še na tezo Voltelinija in Raucha, da gre za falzifikat, vendar pa je sprejel Graberjevo ugotovitev, da podlaga tega falzifikata ni mogel biti Otokarjev opis obreda, in Graberjevo in Malovo delovno hipotezo, da je v vrunku ohranjeno starejše pristno jedro. »Falzifikator« je torej — po njegovem — to pristno jedro le »dopolnil« in »popravil«. V oceni (op. 29, str. 554) je pristal na bistveni rezultat mojega razpravljanja, se pravi, da sem dokazal »aus einem

Vendar pa ugotavlja, da je temeljna ideja vrinka ista, kakor jo kaže analiza mlajše oblike obreda. Njegova vsebina je celo očitno mnogo starodavnejša. V njej skoraj ni fevdalnih elementov (maše, obreda na vojvodskem prestolu, ple-miškega spremstva). O sprejemu novega vojvode glasuje še zbor kasazov, voj-vodo pa vpelje v oblast — sedečega na »pašnem« (t. j. še nerabljenem) konju (ali kobili?; op. B. G.) — po kasaškem zboru izvoljeni »sodnik dežele« s tem, da ga trikrat vodijo okrog knežjega kamna; šele po ustoličenju prejme vojvoda deželo v fevd od cesarja in mu pokloni ob tem jelena; do podelitve dežele v fevd sodi o sporih med vojvodo in Korošci »sodnik dežele«, po tem pa le še o nje-govih sporih s Slovenci. V tem opisu je po mojem prepričanju ohranjen le malo spremenjen obred o ustoličenju karantanskega kneza v času svobodne Karan-tanije.⁶⁰

Vprašanje vrinka sodi gotovo med središčna vprašanja zgodovine obreda. Hauptmann se trudi z analizo *psebine*, da bi izluščil iz »falzifikata« staro, pristno jedro. Pri tem Rauchovi kritiki vira delno nasprotuje in ovrže njene očitke, da kasazi ne bi mogli na svojem zboru z volitvijo »formalno privoliti« na novega kneza in da o tem ne bi odločala »večina« zborovalcev. Zavrača tudi Rauchove ugovore glede na »pašnega« konja, ki da ga pri taki slovesnosti ne bi bilo mogoče rabiti. Pač pa vztraja pri mnenju, da v to staro jedro ne sodijo: označba koroškega vojvode kot »*lovskega mojstra rimske države*« in vse, kar je v zvezi s tem,⁶¹ dalje pravica, da morejo zborovalci predložnega vojvodo *zavrnti* in da so o njegovem sprejemu glasovali tudi »vsak posamez«, določbe o pravicah »sodnika dežele« do sodstva nad vojvodo pa ima za pokvarjene.⁶² Vse to naj bi bilo povezano s prizadevanjem Rudolfa IV., da si pridobi čast »*vrhovnega lovskega mojstra rimske države*«, se osvobodi podrejenosti kralje-vemu sodišču in da poudari, da mu časti koroškega vojvode ne daje le državni glavar in fevdni gospod, marveč tudi dežela sama. Poglavitno vsebino »falzi-fikata« pa ocenjuje za pristno in poskuša povezati ohranitev obreda s podobnimi pojavi v karolinški dobi.⁶³

Vergleich der Komposition des Einschubes mit der ottokarischen Erzählung und aus einem Mißverständnis, das Ottokar bezüglich des Auftretens des Kärntner Herzogs am Kaiserhof unterlaufen ist, einwandfrei, daß nicht, wie man gemeint hat, der Einschub auf Ottokar zurückgeht, sondern das Verhältnis gerade umgekehrt ist.

⁶⁰ B. Grafenauer, *Ustoličevanje*, str. 207—250, 509—511, 554—555; M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, 1955, str. 86—89.

⁶¹ Lovska torba in rog pri opisu obleke ter darovanje jelena kralju ob prejemu dežele v fevd.

⁶² V knjigi še meni, da je v G ohranjena pravilna oblika, v oceni (str. 555) pa že, da je falzifikator samovoljno postavil »sodnika dežele« na mesto kra-ljevskega sodišča.

⁶³ Med temi vzporednicami (str. 150) je pravilna le vzporednica na Bavar-skem, ki pa je bila prav do konca VIII. do X. stoletja mrtva in izven rabe, tako da je ni mogoče porabiti prav za prevzem teh pravic kasazov okrog 850; povsod drugod gre pa za volitev *cerkvenih* in ne *posvetnih* dostojanstvenikov. Te volitve pa niso iste vrste in jih ne gre vzporejati in povezovati (gl. o njih A. Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands*, II, 206—8, 502, III, 52—69, 400—407, 921—922; H. Schubert, *Geschichte der christlichen Kirche im Frühmittelalter* II, str. 365 sl.); značilno je, da je bil škof iz Chura voljen, dokler je bil le škof, ko pa je postal pozneje obenem *grof*, ga niso več volili (G. Waitz, *Deutsche Ver-fassungsgeschichte* III, 2. izd., str. 406 in 420 sl. [op. 5, str. 420]). Edina resnična vzporednica torej ostane v IX. stoletju slovanski vzhodni pas v frankovski državi (B. Grafenauer, *Ustoličevanje*, str. 511—512, s starejšo literaturo).

Pri oceni teh zaključkov izhajam iz Hauptmannovega priznanja, da moja analiza *kompozicije* in posebej odstavka o kmečki obleki koroškega vojvode na kraljevskem dvoru nedvomno dokazuje, da je Otokar — z izjemo samega opisa ožjega obreda — *odvisen od vrinka*. Ker pa je pisal Otokar svoje delo pol stoletja pred domnevnim falzificiranjem pristnega starejšega jedra, določb o *lovskem mojstrstvu* v vrinku ni več mogoče razlagati s težnjami Rudolfa IV. Rudolfinski interpolator bi namreč moral v tem primeru dopolnjevati tudi Otokarjev opis in obe redakciji teksta Janeza Vetrinjskega; v obeh so pa ta mesta gotovo pristna.⁶⁴ Vrinek tudi daje koroškemu vojvodu le naslov »ains romschen richs Jeger maister« in ne »obrister iegermaister«, »supremus magister venatorum«, ki si ga je prisvajal Rudolf IV. Teza o interpolaciji sredi XIV. stoletja je torej v tem pogledu brezupno izgubljena. Lovsko mojstrstvo sicer v domači obred res ne sodi in je njegov najstarejši fevdalni element, toda, kolikor morem videti, se je moglo pridružiti opisu obreda le v XI. stoletju.⁶⁵

Pravilna je Hauptmannova trditev, da je mogoče dopuščati za kasaški zbor le pravico do *formalne* privolitve. Ni pa mogoče — to sta videla dobro že Voltelini in Torggler — da bi določba o pravici do odklonitve nastala po iniciativi Rudolfa IV.⁶⁶ Sploh je neverjeten njen postanek, odkar so dobili koroški vojvode deželo v *dedni* fevd in odkar je dobil vojvoda deželo v fevd že *pred ustoličenjem* (t. j. od okrog 1100 oz. od druge polovice XII. stoletja). Njen postanek je torej komaj mogoče razložiti drugače kakor s posebnim političnim in družbenim položajem na Koroškem sredi XI. stoletja, ko se je upiralo domače plemstvo tujim vojvodom.⁶⁷

Formulacija o *osebnem* glasovanju je mogla priti v tekst res šele ob koncu XIII. stoletja, ko je bil sprejet v starejšo skupino »sistematične« oblike »Švabskega ogledala«. Gotovo pa je, da Rudolf IV. ne bi na takšen način *poudarjal* nenavadne pravice že povsem pokmetenih kasazov. Glede same sestave kasaškega zbora pa kažeta obe redakciji vrinka — in ne le Ga, kakor trdi Hauptmann v svoji oceni — da ne gre več za zbor vseh kasazov, marveč le še za zbor kasaških »dobrih ljudi«.⁶⁸

⁶⁴ Na istem mestu teksta, na katerem je v vrinku ta naslov, in neposredno za nedvomno prevzetim naslovom teksta označuje Otokar v verzih 19906—30 *lov-ske* dolžnosti koroškega *vojvode do cesarja*, in sicer ne le ob lovu na Koroškem, marveč sploh; našteva torej dolžnosti vojvode kot državnega dvornega lov-skega mojstra. Janez Vetrinjski je to Otokarjevo pripovedovanje prevzel v konceptu in čistopisu svojega dela — oba originala sta ohranjena, tako da ni niti govora o tozadevni interpolaciji — z označbo, da je koroški vojvoda »*venator imperii*«, kar ne pomeni niti več niti manj kakor naslov »ains romschen richs Jeger maister« v vrinku. Povezava tega naslova z ustoličevalnim obredom je torej nedvomno starejša od leta 1506—8 in ni šele plod dobe Rudolfa IV. Ker okrog leta 1500 ni nobenega drugega oporišča, po katerem bi mogel Otokar priti na takšno misel, razen vrinka, ki ga dejansko je *porabljal*, vse to jasno dokazuje, da je bil naslov že v tem času v Otokarjevi predlogi.

⁶⁵ B. Grafenauer, *Ustoličevanje*, str. 194—198.

⁶⁶ Gl. op. 59 in na navedenem mestu povzeta dela obeh piscev.

⁶⁷ B. Grafenauer, *Ustoličevanje*, str. 197—198, 235—236.

⁶⁸ Hauptmann, *Hist. Zeitschr.* 178, 1954, str. 554; v nasprotnem primeru namreč ne bi bila potrebna zaprisega vseh udeležencev zbora »kasazom« (G. vr. 5, Ga vr. 9—12; *Ustoličevanje*, str. 79 in 210—217); gl. tudi M. Kos, *Zgodovina*, str. 87.

Najvažnejše pa je vprašanje o sodstvu nad vojvodo, se pravi o znanih določbah okrog vojvodske pravice, da pred »sodnikom dežele« ali kraljevskim sodiščem uporablja v zagovoru slovenščino. Prav te določbe namreč kažejo najbolj jasno notranje razmerje med viri. Hauptmann trdi za Voltelinijem, da se je pravilna oblika vrinka ohranila v G.⁶⁹ V knjigi je menil, da je bil postopek pred sodnikom dežele prva instanca procesa, poročilo Otokarja o kraljevskem sodišču⁷⁰ pa naj bi govorilo o drugi instanci. Domnevo o »dveh polovicah istega vira«, ki naj bi se tako ohranili na raznih mestih, je moral zaradi Otokarjeve odvisnosti od vrinka sicer opustiti (ocena str. 555), zato pa jo je zamenjal z drugo domnevo, da je tudi G pokvarjen in da gre stvarno v vrinku in Otokarju za »postopek pred kraljem in ne pred sodnikom dežele«. Toda tudi tu izpodbija Hauptmannovo domnevo temeljna ugotovitev o Otokarjevi odvisnosti od vrinka.⁷¹ Stvarno stanje dopušča le dva zaključka: a) Otokar je te določbe prevzel po vrinku in sploh ne pride v poštev kot vir za to vprašanje; b) njegov tekst je s prenosom pravde pred kraljevsko sodišče samovoljno moderniziran v smislu razmer okrog leta 1300. Vsak drug zaključek izvršuje nasilje nad tekstno kritiko. To velja toliko bolj, ker v tekstu vrinka ničesar ni mogoče razlagati z interpolacijo izza Rudolfa IV. in ker so določbe v G, podlage Otokarjevega teksta, stvarno že pokvarjene; pristne so se ohranile v Ga.

Dejstvo je, da je vsebina v G nesmiselna. Čemu določati postopek v pravdi (t. 5), ki *sploh ni dovoljena* (t. 1)?! Nasprotno pa so določbe v Ga smiselne: 1. Odkar vojvoda prejme deželo v fevd, ga ne sme pred sodnikom dežele tožiti za nobeno stvar nihče razen Slovenec. 2. Preden prejme svoj fevd od države, ga pač vsakdo lahko toži. 3. V postopku po prejemu dežele v fevd ga mora tožiti Slovenec slovenski, a tudi njegove tožbe se more vojvoda znebiti s formalnim odgovorom: »Ne vem, kaj praviš, ne razumem tvojega jezika«. Tu se v resnici ureja *tista pravda*, ki je bila *še dovoljena*.

⁶⁹ Bistvene točke tega sporočila so: 1. Odkar vojvoda prejme deželo v fevd, ga ne sme pred sodnikom dežele tožiti za nobeno stvar *nihče razen Slovenec*. 2. Preden prejme deželo v fevd, ga pač lahko vsakdo obtoži. 3. Če ga pa potem obtoži *kdo drug, ne Slovenec*, se ga more vojvoda iznebiti s formalnim odgovorom, da ne razume, kaj pravi.

⁷⁰ Prevod tega mesta se glasi: »Kdorkoli ga tudi pred cesarjem sovražno obtoži za kakršno koli krivdo, države naklonjenost in milost ima — sc. vojvoda — pač za to, da mu temu ni treba odgovarjati razen v slovenskem jeziku; ver. 20146—52.

⁷¹ Podatek se nahaja pri vrinku in pri Otokarju na istem mestu teksta, neposredno pred zaključkom; kompozicijsko je pri vrinku trdno vklejen v celoto z drugim tekstom in razvojem dogodkov, pri Otokarju pa take zveze ni. Prav v tem odstavku je še posebej izkazana — če izvezamo Otokarjevo pesniško razširjanje »des riches gunst und hulde hat er darzuo wol« — Otokarjeva odvisnost s ponavljanjem skoraj polovice besed (9 od 22), v glavnem ohranjenih v istem zaporednem redu. V odstavku neposredno pred tem je dokazano, da je Otokar poskušal predlogo modernizirati v smislu obrednika svojega časa in da je ob tem pogrešil. Splošne razmere okrog 1300 so zahtevale modernizacijo prav v smislu kraljevskega sodišča tudi tu (sodnika dežele že vsaj poldrugo stoletje ni bilo več, sodstvo nad vojvodami pa je bilo že od 1037 pridržano kraljevskemu sodišču). Prav ta modernizacija je *edina* Otokarjeva novost v primeri s tekstom G. Končno, če to modernizacijo le postavimo v tekst G, dobimo popoln nesmisel. Ali naj bi bile pravice *kraljevskega* sodišča po podelitvi fevda res manjše, kakor pred tem? Ali naj bi se pred *tem* sodiščem mogel vojvoda res iznebiti tožbe vsakogar razen Slovenca — in to dokončno, kajti »damit ist er enbrosten mit allem reht« — le s formalnim izgovorom o znanju jezika?!

Te določbe imajo kjub Voltelinijevim ugovorom, ki jih Hauptmann ponavlja, tudi svoj notranji smisel. Kakor je bila kasaska pravica do privolitve na novega vojvodo le formalna, tako je le formalna tudi pravica »sodnika dežele«, da sodi vojvodu. Ta pravica ni več združljiva z njegovim položajem, odkar je mogel po prejemu dežele v fevd sleči kmečko obleko in se je vrnil v vseh pogledih med fevdalce; odtlej je veljalo zanj njegovo plemensko pravo, in to pri pravnih s fevdalci pred kraljevskim sodiščem. To velja tudi za XI. stoletje od leta 1057 naprej. Z določbami, naštetimi v Ga, se torej — enako kakor v vsem obredu — z ene strani spoštuje starodavna forma (t. 1—2), z druge pa upošteva tudi živo pravo (t. 5).

Če potrjuje to tudi gola tekstna kritika, ki je zmogla pojasniti postanek pogršk v G, je vsak ugovor proti temu nemogoč. Še manj učinkovito pa je sklicevanje na dosedanjo literaturo, ki je delala brez prečiščenih vprašanj tekstne kritike in se zato marsikje — in ne le tukaj — motila. Prav tako neučinkovito je tudi sklicevanje na »fiktivno slovenstvo vojvode«, ki da »nikakor ni prenehalo s podelitvijo fevda« (ocena, str. 555). Ugovarja mu namreč konkretno dejstvo, da je bil postavljen edini koroški vojvoda, proti kateremu nam je med IX. in XI. stoletjem znan sodni postopek, pred kraljevsko sodišče in da je bil tam sojen po svojem domačem plemenskem pravu (Bertold, leta 1077).⁷²

Ker pa je Otokar res odvisen od G in ker je G že pokvarjen, obenem pa vsebuje vse tiste točke, ki naj bi prišle v vrinek šele ob predelavi prvotnega jedra za Rudolfa IV., je torej jasno, da so se interpolacije, kolikor so res interpolacije, primešale tekstu prej; delno v XI. stoletju ob njegovem nastanku, delno konec XIII. stoletja ob sprejemu vrinka v »Švabsko ogledalo«.

Hauptmann je torej v svojem delu razčistil razvoj županov na Slovenskem in ob tem dokončno razbil poslednje še ne povsem jasno oporišče Peiskerjeve teorije o slovanski in slovenski zgodovini v zgodnjem srednjem veku. K razpravi o kasazih je dodal vrsto podrobnih podatkov, vendar ni odpravil ugovorov proti »hrvaški teoriji«. V razvoju ustoličevalnega obreda so dragocene njegove ugotovitve o načinu dela Janeza Vetrinjskega ob njegovem opisu obreda in o mlajši obliki obreda. Glede na starejšo obliko obreda pa se mi zde sprejemljive le tiste njegove teze, ki so v skladu z rezultati tekstne kritike.

Bogo Grafenauer

⁷² P. Puntschart, Zur Frage des deutschen Stammesrechtes der ältesten Herzoge von Kärnten, Archiv f. vaterl. Geschichte u. Topographie 24/25, 1936, str. 45, 46; B. Grafenauer, Ustoličevanje, str. 257.